

as a factor in their marketability in professional activities. Consideration of liability components showed that the highest expression in the studied component is cognitive awareness, that young people well enough understand the value of responsibility, sociologically motivated, while dynamic component is much smaller values that points to certain hesitancy of students and frequent refusal of implementation of difficult and demanding applications. High values of regulatory externalities point to a passivity of students while performing responsibility cases and its manifestations depending on other people and external circumstances. Comparative analysis of gender-specific characteristics of liability components found the tendency to a higher manifestation of the different components in girls. In particular, they have the highest manifestation of the dynamic component of productive subject, and in the implementation of demanding applications often faced with challenges that are personal in nature: uncertainty, anxiety. Main trends of research responsibilities as personality traits on the competitive education market specialist associated with the "readiness to respond" with internal type of locus control. Domestic scholars have identified the following components liability as communicative, strong-willed, emotional and intellectual. Studied that only 15% of students have a high expression of responsibility, 37% of persons - average, 38% of the students responsibility unstable and situational, 10% of youth celebrates with low expression of the majority of components liability. First-year students with the highest expression of responsibility components: cognitive awareness, performance, subject, sthenic emotionality, operating difficulties, instrumental and stylistic aspirations. In the undergraduate found the highest expression of self-centered motivation and subjective performance.

Keywords: marketability, responsibility, locus control.

Подано до редакції 15.04.2014

УДК 159.92

Л. П. Журавльова

ЕМПАТІЯ ТА ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ В АКМЕОГЕНЕЗІ

В статті подано критичний аналіз дослідження критеріїв особистісного зростання (особистісної зрілості, становлення, самоактуалізації) впродовж акмеогенезу. Серед критеріїв особистісного зростання виділено емпатію та відповідні емпатійні ставлення (моносуб'єктна трансфінітна емпатія, інтерсуб'єктне, трансцендентне, духовне, родове та універсальне емпатійні ставлення). Показано, що емпатія – це той механізм, той феномен, який дає особистості можливість подолати ізоляцію і самореалізуватися через духовне та універсальне емпатійне ставлення до Бога, інших людей.

Емпірично доведено, що в акмеогенезі для особистісного зростання і успіху в професійній діяльності, зокрема управлінській, необхідні досить розвинуті емпатійні якості.

Ключові слова: особистісне зростання, акмеогенез, емпатія, емпатійні ставлення.

Постановка проблеми. Феномени особистісного зростання, становлення, самоактуалізації, зрілості традиційно пов'язують з віком дорослості (зрілості). Зрілість – це період найвищих досягнень особистості у фізичному, інтелектуальному, духовному розвитку, професійній діяльності тощо. Проблема дорослості – одна з найменш досліджених соціально-психологічних і вікових проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників не існує єдиного погляду на розвиток дорослої людини. На думку Л.С. Виготського [3], розвиток у зрілому віці йде за зовсім іншими законами порівняно з дитинством. Велике значення для розвитку особистості має становлення процесів саморегуляції і самодетермінації. Активність людини повинна бути спрямованою на вбудовування себе в існуючий світ.

Водночас вона має розвивати те, що зробить її адекватною власній внутрішній сутності.

Натомість, збільшується кількість досліджень зрілого віку з точки зору найвищих досягнень особистості в цей період [1; 4; 13]. Ці дослідження в основному присвячені вивченню досягнень у професійній сфері й взаємообумовленості мотиваційних, характерологічних та інших особистісних характеристик із професіоналізацією. Питання про особистісне зростання в дорослому віці, психологічну зрілість особистості, їх психологічні чинники, критерії, залишається відкритим і нині. Значний внесок у розробку критеріїв зрілої особистості зробили психологи гуманістичного напрямку: Е. Фромм, Г. Олпорт, А. Маслоу та ін.

В Е. Фромма [15] зріла особистість – це особистість із продуктивним характером, яка є діяльною, незалежною, чесною, спокійною, люблячою, творчою

і яка робить соціально-корисні вчинки. У ній проявляються здатність до продуктивного логічного мислення, любові і діяльності. Завдяки продуктивному мисленню особистість здатна створити адекватну Я-концепцію. Сила продуктивної «зрілої» любові дає можливість людям палко любити все живе на Землі, проявляючи піклування, відповідальність, повагу і знання.

Г. Олпорт [12] вважав, що дозрівання людини – це неперервний процес становлення, який триває все життя. Психологічно зрілу людину він охарактеризував такими шістьма рисами: зріла людина має широкі межі «Я»; здатна до теплих сердечних стосунків; спокійна, характеризується високим самоприйняттям; має реалістичне сприймання, досвід і домагання; здатна до самопізнання і має почуття гумору; володіє цілісною життєвою філософією, тобто має домінуючу ціннісну орієнтацію, яка надає значущості і сенсу діяльності особистості.

А. Маслоу [10] зрілість особистості пов'язував із задоволенням вищої її потреби в самоактуалізації, тобто бажанням стати тим, ким вона може стати, досягнувши вершини свого потенціалу. Самоактуалізація – це прагнення людини до вдосконалення і намагання робити найкращим чином те, на що вона здатна.

А. Маслоу виділив 15 основних характеристик людей, які самоактуалізуються. Найбільш цінні з них, що стосуються предмета нашого дослідження, є наступні: ефективне, адекватне і безоцінювальне сприймання реальності; прийняття себе, інших і природи; зосередженість на проблемі (роботі, меті, обов'язкові, життєвій місії); здатність до вершинних або містичних переживань у кульмінаційні моменти кохання та інтимності, в поривах творчості, інсайту, відкриття і злиття з природою; суспільний (соціальний) інтерес, що проявляється у співчутті, симпатії і любові до всього людства, особливому почутті емпатії до хворобливих людей; мають глибокі міжособистісні стосунки тощо.

З усього сказаного вище можна зробити висновок, що невід'ємною ознакою особистісного зростання, що обумовлює психологічну зрілість людини, є здатність до емпатії, яка допомагає їй у пошуках власної ідентичності, позитивній соціально-психологічній адаптації, самоактуалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з епігенетичною теорією розвитку особистості Е. Еріксона, залежно від методів і результатів розв'язання вікових криз між онтогенетичними стадіями періоду дорослості, рівня морального розвитку та самосвідомості, взаємин з мікросоціумом особистісний розвиток має два напрямки: нормальну й аномальну лінії розвитку. Результатом нормального розвитку є позитивні новоутворення на кожній стадії: у ранній зрілості (від 20 до 25 років) – це любов, у середній (від 26 до 64 років) – це піклування, в пізній зрілості (після 65 років) – це мудрість.

Період ранньої зрілості знаменують перші досягнення особистісної ідентичності та початок продуктивної діяльності, що дає поштовх до побудови системи нових міжособистісних стосунків. На одному полюсі цього виміру перебуває інтимність, на іншому – ізоляція. Інтимність є потаємним почуттям, яке виражається у здатності злити воедино особистісну ідентичність з ідентичністю іншої людини без побоювання втратити щось у собі, інший сприймається, як «Ти». Відповідно до нашої концепції [6], в основі такого злиття лежить монособ'єктна трансфінітна емпатія.

Щоб мати інтимно-особистісні стосунки, індивід має досягти стабільної ідентичності. Наші дослідження [5; 6; 7] показали, що високоемпатійне юнацтво швидше усвідомлює власну ідентичність і стає здатним до зрілих інтимно-особистісних стосунків.

Водночас на цій стадії можливе зайве захоплення собою, нездатність установлювати спокійні та довірливі міжособистісні стосунки, що породжує почуття самотності, соціальної ізоляції. Такі люди не здатні до емпатійних стосунків. У більшості з них розвиток емпатії перебуває на психофізіологічному рівні. Такі особи егоцентричні, схильні до маніпулювання та експлуатації інших людей.

Для виходу особистості із кризи «інтимність-ізоляція» необхідним є культивування любові у взаємодії з людьми. Любов – це не лише романтичні та еротичні стосунки з коханою людиною, а й здатність ввіряти себе іншій людині і залишатися вірним цим стосункам, навіть якщо вони потребують нетривіальних учинків або самозречення. Такий тип любові проявляється у взаємному піклуванні, повазі і відповідальності за іншу людину.

У ранній зрілості може з'явитися бажання допомагати, служити, присвятити себе іншим людям, яке повністю може реалізуватися у середній та пізній зрілості. Основна проблема цього періоду полягає у виборі між продуктивністю та інертністю. Продуктивність проявляється у піклуванні про майбутнє благополуччя усього людства. Кожен дорослий повинен прийняти або відкинути думку про свою відповідальність за вдосконалення суспільства.

Продовжуючи лінію розвитку емпатії, можемо говорити, що у зрілому віці, за умови продуктивного розвитку, в особистості відбувається розширення множини об'єктів емпатії, а також ускладнення її феноменології та структури. Монособ'єктне емпатійне ставлення до партнера, дитини трансформується у інтерсуб'єктне емпатійне ставлення [6] до різноманітних соціальних груп (інвалідів, дітей-сиріт, творчої молоді та ін.). Так, у США більше 80 мільйонів осіб систематично займаються добродійною діяльністю: допомагають працівникам дитячих будинків, хворим на СНІД, «малюкам-наркоманам», бездомним, прибирають узбережжя річок, морів, парки, ліси тощо.

Піклування, за Е. Еріксоном, – це психологічна протилежність апатії і байдужості. Таким чином, в основі продуктивного піклування лежить емпатія.

Піклуючись про долю майбутніх поколінь, особистість проявляє родові емпатійні ставлення.

Активність непродуктивних людей спрямована, переважно, на задоволення власних потреб, що призводить до вихолощення, обмеження міжособистісних стосунків, проявів жорстокості, агресії, нетерпимості тощо, тобто такі люди схильні до антиемпатійних стосунків і дисонансної емпатії.

У продуктивних людей розвиваються екзистенційні потреби [15]: потреба в трансценденції (в подоланні власної пасивності і тваринної природи), потреба в коренях (відчувати себе невід'ємною частинкою світу), в орієнтації, певній системі поглядів, переконань, у визначенні сенсу життя, а також у прив'язаності і вірності, у присвяті себе чомусь або комусь (вищим цілям, Богу), в чому б полягав для них сенс життя. Така посвята дає можливість подолати ізольоване існування. На нашу думку, емпатія – це той механізм, той феномен, який дає особистості можливість подолати ізоляцію і самореалізуватися через духовне та універсальне емпатійне ставлення до Бога, інших людей, через яких Бог проявляється і які є носіями Добра, Істини, Краси, Досконалості.

Люди різними шляхами шукають сенс життя: одні – через духовні практики, меценатство, добродійну діяльність, інші – через прагнення досягти найвищих успіхів у професійній діяльності.

З метою емпіричного підтвердження теоретичних міркувань нами було проведено експериментальне дослідження особистісних чинників успішної професійної діяльності, зокрема управлінської. Метою дослідження було вивчення впливу емпатії на успішне професійне самовизначення, яке є базовим елементом особистісного зростання. Передбачалося, що належним чином розвинута емпатійність є чинником успіху в професійному становленні, зокрема в управлінській діяльності.

Дослідження проводилося в три етапи. На першому етапі виявлялись особистісні чинники успішної професійної діяльності загалом, на другому – досліджувались умови успішної управлінської діяльності та система її особистісної детермінації, а на третьому – визначалися кореляти емпатії в системі детермінант успішної управлінської діяльності. На першому етапі вибірка становила 60 осіб (28 чоловіків і 32 жінки) від 23 до 60 років. Для забезпечення надійності і вірогідності дослідження робота проводилася з людьми, які зайняті у різних сферах діяльності. На другому етапі вибірка становила 30 осіб (15 чоловіків та 15 жінок) від 23 до 50 років. Для забезпечення надійності і вірогідності дослідження робота проводилася з управлінцями різних рівнів у різноманітних сферах діяльності: директорами, менеджерами різних рівнів, керівниками відділів, власниками фірм та підприємств, приватними підприємцями тощо.

Застосовувалися наступні методи та методики дослідження: тест на самоорганізованість [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**] з метою виявлення

здатності досліджуваних ставити цілі та організовувати діяльність спрямовану на їх досягнення; методика діагностики особистості на мотивацію досягнення успіху Т. Елерса [8]; прогресивні матриці Равена для визначення рівня домагань особистості [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**]; методика А.В. Морозова [11] для визначення вольової регуляції поведінки; методика В.В. Бойка [8] для дослідження емпатійних здібностей; питальник на визначення рівня розвитку емпатії А. Мехрабієна і Н. Епштейн [14]; експертна та суб'єктивна оцінка за 10-бальною шкалою складових успіху (низки особистісних детермінант, у тому числі й емпатії, запропонованих автором) в професійній діяльності, що давало можливість диференціювати респондентів за чотирма рівнями успішності: ситуативно (частково) успішні, помірно успішні, успішні та високоуспішні.

Те, що поряд з реальними успіхами респондентів визначалась їх суб'єктивна оцінка, зумовлено тим, що об'єктивні досягнення особистості, які високо оцінюються іншими людьми, можуть переживатися нею, як посередні результати. Тому важливим є не стільки реальний успіх, скільки його переживання, оцінка, ставлення до нього суб'єкта. За допомогою експертної оцінки формувалась вибірка об'єктивно успішних професіоналів.

На першому етапі дослідження було виявлено, що успішність у професійній діяльності залежить від чіткості механізму цілепокладання ($r = 0,39; p \leq 0,01$), мотивації досягнення успіху ($r = 0,32; p \leq 0$), високого рівня домагань ($r = 0,25; p \leq 0,05$), вольової регуляції поведінки ($r = 0,38; p \leq 0,01$). Дослідження впливу емпатії на усвідомлення власного професіоналізму показало, що існує залежність між рівнем розвитку емпатійних здібностей особистості й успіхом, якого вона досягає у професійній діяльності ($r = 0,36; p \leq 0,01$).

Так, виявлено, що респонденти, які вважають себе успішними, мають середній рівень емпатійних здібностей. Загалом емпатійність більш розвинена у жінок, ніж у чоловіків. Цікавим для дослідження стало те, що успішні респонденти, як жінки, так і чоловіки, мають розвинутий «канал емоційної та раціональної емпатії» [2]. Однак у жінок частіше домінує емоційний канал емпатії, а в чоловіків – раціональний. До того ж у багатьох успішних жінок домінує й інтуїтивний канал емпатії. Вони на підсвідомому рівні входять в емоційний резонанс з емпатом. Такі жінки, спираючись на інтуїцію, здатні адекватно відображати внутрішній світ партнера і діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про нього. На інтуїтивному рівні узагальнюється різноманітна інформація про партнера.

Розвинуті інтуїтивний, емоційний та раціональний канали емпатії, що були виявлені за методикою В.В. Бойка, відповідають за своєю суттю особистісно-смысловій емпатії [6]. Отже, професійно успішні люди мають розвинуті емпатійні здібності на соціопсихологічному рівні. Це зумовлює їх спрямованість на інших людей, зацікавленість у них, а також, при необхідності, спонукає їх до співпереживання, співчуття та сприяння їм. Така взаємодія з людьми найбільшою мірою зумовлює успіх у професіях соціономічного типу.

Виявлена і гендерна диференціація емпатійної детермінації успішної професійної діяльності. Серед успішних жінок більша частка, порівняно з чоловіками, проявляє розвинену емпатію (відповідно 38% та 18%). Однак їх переживання професійного успіху меншою мірою залежить від цієї якості, ніж у чоловіків. Коефіцієнт кореляційного взаємозв'язку між показни-

ками успішності в професійній діяльності та емпатії чоловіків вищий порівняно з жінками (відповідно, $r_{\text{ч}} = 0,44; p \leq 0,05, r_{\text{ж}} = 0,29$).

Цікаві результати отримані при аналізі емпатійності досліджуваних, які по-різному оцінили власний успіх в професійній діяльності (див. табл. 1).

Порівнюючи показники емпатії осіб із різним рівнем успіху, приходимо до висновку, що серед успішних та помірно успішних досліджуваних перебувають люди з різним рівнем розвитку емпатії, а серед високоуспішних виявилися лише особи з дуже низькою та високою емпатією.

Ситуативно успішні проявляють дуже низьку емпатію. Переважна більшість успішних та помірно успішних досліджуваних мають занижений (відповідно 13,33% та 25,00%) та середній рівні (відповідно 8,33% та 16,67%) розвитку емпатії.

Таблиця 1

Показники розвитку емпатії в респондентів з різною суб'єктивною оцінкою власної успішності у професійній діяльності (у %)

Рівні успішності	Рівні розвитку емпатії			
	низький	занижений	середній	високий
Ситуативно (частково) успішні	5,00	0,00	0,00	0,00
Помірно успішні	13,33	25,00	16,67	5,00
Успішні	6,67	13,33	8,33	1,67
Високоуспішні	1,67	0,00	0,00	3,33

Іншими словами, переважна більшість досліджуваних, які мають досить розвинену (не низьку) або високорозвинену емпатію, виявились успішними в професійній діяльності. Очевидно, частина високоуспішних працівників (1,67%), які мають дуже низьку емпатію, застосовують для досягнення успіху стратегію домінування, жорсткого волевиявлення тощо.

На другому етапі дослідження вирішувалися наступні завдання: досліджувалася суб'єктивна оцінка реально успішними людьми власного Я-образу успішного керівника; визначалась емпатійність респондентів за допомогою опитувальника А. Мехрабієна та

Н. Епштейн; аналізувалися гендерні особливості досягнення успіху управлінцями.

За результатами аналізу показників суб'єктивної оцінки власного успіху виявлено, що більшість опитаних вважають себе успішними (73,3%) та високоуспішними (16,7%) керівниками. Лише 10,0% досліджуваних не вважають себе успішними управлінцями.

Порівняння показників рівня розвитку емпатійних тенденцій в успішних та неуспішних управлінців (див. табл. 2) показало, що переважна

Таблиця 2

Особливості розвитку емпатійних тенденцій в успішних і неуспішних керівників (у %)

Респонденти	Рівень розвитку емпатії			
	високий	середній	низький	дуже низький
Успішні	3,7	51,9	33,3	11,1
Неуспішні	0,0	33,3	66,7	0,0

частина управлінців, які вважають себе успішними (55,6 %), мають середній і високий рівні прояву емпатійних тенденцій, а в більшості неуспішних управлінців (66,7 %) емпатія розвинута на низькому рівні. Загалом люди, які почувають себе успішними, мають більш розвинуту емпатію порівняно з неуспішними, що дозволяє їм застосовувати різноманітніший арсе-

нал управління підлеглими. Неуспішні керівники не проявили крайніх показників емпатії. Можна вважати, що рівень прояву емпатійних тенденцій великою мірою впливає на успіх в управлінській діяльності.

На третьому етапі дослідження встановлювався взаємозв'язок між емпатією і системою особистісних чинників успішної управлінської діяльності.

Досліджувані оцінювали складові власного успіху (особистісні детермінанти) за 10-бальною шкалою, до яких належала й емпатійність. Суб'єктивна оцінка успіху залежить від рівня домагань, мотивації, докладених зусиль для його досягнення тощо. Тому важливим є не стільки реальний успіх, скільки його переживання, оцінка суб'єктом, ставлення до нього. Ми ставили за мету порівняти самооцінку емпатії з її показником за класичною методикою, а також установити характер зв'язку між нею та відчуттям власного успіху.

В основному, успішні управлінці адекватно оцінюють власну емпатійність. Показники суб'єктивної оцінки власної емпатійності мають позитивний статистично значущий зв'язок з відповідними показниками, знайденими за опитувальником А. Мехрабіана, Н. Епштейн $(r = 0,51; p \leq 0,01)$.

Результат гендерної диференціації показав відмінності в оцінках жінок та чоловіків власного професійного успіху та їх емпатійністю (див. табл. 3) з показниками справедливості, терплячості, цілеспрямованості та ділової спрямованості.

У чоловіків дещо інша ієрархія вагомих корелятив емпатії: найтісніше з емпатією пов'язана терплячість, потім – справедливість, технічні знання, уміння і цілеспрямованість.

Знайдено також гендерні відмінності і у взаємозв'язках емпатії з суб'єктивною оцінкою власних досягнень. Так, у чоловіків рівень розвитку емпатії (показник самооцінки) на статистично значущому рівні позитивно корелює з їх оцінкою власного успіху в професійній діяльності $(r_{\text{ч}} = 0,499; p \leq 0,05)$. У жінок спостерігається слабкий зв'язок між зазначеними показниками $(r_{\text{ж}} = 0,306)$.

Таким чином, ми підтвердили, що для досягнення успіхів у професійній діяльності емпатія є більш значущим чинником для чоловіків, ніж для жінок. Дійсно, серед управлінців-чоловіків не виявлено жодного з дуже низькою емпатією, а серед управлінців-жінок таких виявилось 21,4%. Очевидно, знайдені взаємозалежності є наслідком неадекватної оцінки гендерних ролей у сучасному суспільстві. Що ж стосується загальної вибірки успішних управлінців (див. табл. 3), то знайдено позитивний статистично значущий зв'язок між показниками оцінки успіху й емпатії $(r = 0,399; p \leq 0,05)$.

Загалом за вибіркою показники самооцінки емпатії мають високий кореляційний зв'язок з наступними особистісними детермінантами успішної управлінської діяльності: терплячістю $(r_{\text{ч}} = 0,492; p \leq 0,0)$, цілеспрямованістю $(r_{\text{ч}} = 0,376; p \leq 0,05)$ та справедливістю $(r_{\text{ч}} = 0,460; p \leq 0,05)$.

Не виявлено статистично значущого зв'язку між самооцінкою управлінцями експериментальної вибірки власного успіху з показниками емпатії, визначеними за опитувальником А. Мехрабіана і Н. Епштейна. У жінок цей зв'язок негативний, а в чоловіків – позитивний. В наслідок цього в загальній вибірці відсутній зв'язок.

У випадку визначення емпатії за методикою В.В. Бойка було знайдено позитивний кореляційний зв'язок між показниками успіху та емпатією як у досліджуваних усієї вибірки $(r = 0,38; p \leq 0,05)$ так і, зокрема, у чоловіків $(r_{\text{ч}} = 0,44; p \leq 0,05)$. У жінок цей зв'язок не є значущим $(r_{\text{ж}} = 0,29)$.

Різні результати кореляційних зв'язків між показниками емпатійності та успішності в описаних вище випадках потребують подальшого вивчення. Проте, можна припустити, що врахування лише емоційної складової емпатії, яка визначалася за методикою А. Мехрабіана та Н. Епштейн, є недостатньою для професійної діяльності. В.В. Бойко розглядає емпатію як раціонально-емоційно-інтуїтивну форму відображення, яка є особливо тонким засобом «входження» в психоенергетичний простір іншої людини [2].

Зважаючи на виявлені особистісні кореляти суб'єктивної оцінки власної емпатійності, можемо стверджувати, що успішні управлінці також дещо ширше розуміють емпатію і не обмежують її дію до емоційного вчування в психічний стан іншого. Отже, емпатія як емоційно-раціональний феномен виступає потужним чинником успішної професійної діяльності.

Теоретичний аналіз і експериментальні дослідження довели, що в акмеогенезі для позитивного розвитку і досягнень у професійній діяльності необхідні досить розвинуті емпатійні якості.

Зважаючи на деякі обмеження старості, люди похилого віку за умови продуктивного розвитку особистості трансформують свою активність на піклування про онуків, учнів, послідовників, суспільну діяльність, служіння загальнолюдським цінностям, Богу, науці, творчості. В основі такої активності обов'язково лежить емпатія, усі її форми і типи – від моно-суб'єктного родинного ставлення до онуків і до духовного, універсального ставлення до життя у всіх його проявах, Бога, Світу. Можливо, такі люди, які набули найвищих форм емпатії, – це той один відсоток дорослих, за Дж. Лоувінгером, які досягли інтегральної стадії, тобто змогли задовольнити свої мегапотреби, досягнувши самоактуалізації. Життя таких людей заперечує погляд на старість, як період інволюції особистості і значно розширює хронологічні межі акмеогенезу.

Жінки-управлінці неадекватно оцінюють власну емпатійність ($r_{ж} = 0,28$), а чоловіки-управлінці – дуже точно ($r_{ч} = 0,657; p \leq 0,01$). У жінок показники суб'єктивної оцінки емпатії тісно пов'язані.

Цю думку блискуче висловив японський художник Хокусай: «З шести років мною володіла пристрасть до малювання, зображення різноманітних форм. До п'ятдесяти років у мене була нескінченна кількість малюнків; проте все, що я зробив до сімдесяти, не варте уваги. Лише в сімдесят три я дещо діз-

нався про справжню будову природи – звірів, рослин, риб і комах. Потім, коли мені буде вісімдесят, я дізнаюся ще більше; а в дев'яносто я досягну потаємний сенс речей; у сто – я безумовно досягну незрівнянних висот; а коли мені буде сто десять років, все, що я не намалюю, хоч лінію, хоч крапку, – все буде живим, буде дихати життям.

Написано мною у віці сімдесяти п'яти років, колись Хокусай, а тепер Гуакіо Роже, старцем, що з'їхав з глузду на живописі» [15, с. 129].

Таблиця 3

Матриця значень кореляційного зв'язку між показниками самооцінки особистісних чинників власного успіху та емпатією

Якості	Жінки		Чоловіки		Загальна вибірка	
	Самооцінка емпатії	Емпатія за п'ятьма тальником	Самооцінка емпатії	Емпатія за п'ятьма тальником	Самооцінка емпатії	Емпатія за п'ятьма тальником
Лідерство	- 0,340	- 0,130	0,402	0,247	-0,012	0,047
Ентузіазм	- 0,073	0,039	-0,018	0,086	-0,027	0,092
Рішучість	- 0,279	- 0,015	0,037	-0,074	-0,149	-0,124
Ділова спрямованість	0,343	- 0,250	-0,004	-0,142	0,116	-0,231
Справедливість	0,507	0,004	0,507*	0,355	0,460*	0,229
Твердість	0,184	- 0,410	-0,080	-0,262	0,045	-0,340
Цілеспрямованість	0,398	- 0,270	0,349	0,371	0,376*	0,077
Технічні знання і вміння	- 0,150	- 0,600	0,420	0,142	0,173	-0,170
Ефективність	0,210	- 0,160	0,280	0,442	0,263	0,220
Терплячість	0,483	- 0,150	0,585*	0,121	0,492**	-0,050
Емпатійність	1,000	0,280	1,000	0,657**	1,000	0,510*
Загальна самооцінка успіху	0,306	- 0,295	0,499*	0,253	0,399*	0,001

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи сказане вище можемо констатувати, що в акмеогенезі суб'єкта розвивається та проявляється все розмаїття форм і видів емпатії, а також типів емпатійних ставлень, які зумовлюють його особистісне зростання. Для професійного зрос-

тання й успіху в професійній діяльності необхідні досить розвинуті емпатійні якості. За умови продуктивного напрямку розвитку людина здатна досягти найвищих типів емпатійного ставлення до навколишнього світу – діалогічного, трансцендентного, універсального.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев – М. : Флинта-Наука, 1998. – 230 с.

2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других / В. В. Бойко – М., 1996. – 273 с. Пашукова Т. І.

3. Выготский Л. С. Проблемы развития психики / Под ред. А.М. Матюшкина // Собр. соч. в 6 т. / Л. С. Выготский – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.

4. Деркач А. А. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности / А. А. Деркач, Л. Э. Орбан – М. : РАУ, 1995. – 248 с.

5. Журавльова Л. П. Психологічні особливості часової перспективи сучасного юнацтва в процесі особистісного самовизначення / Л. П. Журавльова, І. С. Кравець // Психологія : зб. наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – Вип. 20. – С. 112 – 120.

6. Журавльова Л. П. Психологія емпатії / Л. П. Журавльова. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.

7. Журавльова Л. П. Вплив емпатії на розвиток ціннісно-смыслової сфери старшокласників з різною професійною спрямованістю / Л. П. Журавльова, Т.А. Матюшенко // Наука і освіта. – 2009. – №6. – С.197-201.

8. Ильин Е. М. Эмоции и чувства. 2-е изд. / Е. М. Ильин – СПб. : Питер, 2007. – 783 с.

REFERENCES

1. Bodalev, A.A. (1998). *Verschyna v razvitii vzroslogo cheloveka: harakteristiki i usloviia dostizheniia. [Peak in development of an adult person: characteristics and conditions of achievement]*. Moscow: Flinta-nauka [in Russian].

2. Boiko, V.V. (1996). *Energiia emotsii v obschenii: vzgliad na sebia i drugikh. [Energy of emotions in communication: looking on yourself and others]*. Moscow [in Russian].

3. Vygotskiy, L.S. (1983). *Problemy razvitiia psikhiki. Sobr. soch. v 6. t [Problems of psychics development. Collected works in 6 V]. A.M. Matiuschkin (Ed.)*. Moscow: Pedagogika [In Russian].

4. Derkach, A.A. (1995). *Akmeologicheskie osnovy stanovleniia psihologicheskoi i professionalnoi zrelosti lichnosti [Acmeological basics of becoming psychologically and professionally mature personality]*. Moscow: RAU [in Russian].

5. Zhuravlova, L.P. (2003). *Psikhologichni osoblyvosti chasovoi perspektyvy suchasnogo yunatstva v protsesi osobystisnogo samovyznachennia [Psychological peculiarities of time perspective of modern youth while their personal self-determination]* *Psychologia: zb. naukovykh prac NPU im. M.P. Dragomanova. - Psychology: collected scient. Papers of NPU named after M.P. Dragomanov. №20.* (pp. 112-120). [in Ukrainian].

6. Zhuravlova, L.P. (2007). *Psychologia empatii. Monografiia [Psychology of empathy: Mono-*

9. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации / под. ред. А. Ф. Кудряшова. – Петрозаводск : «Петриком», 1992. – 318 с.

10. Маслоу А. Мотивация и личность: пер. с англ. / А. Маслоу. – СПб : Евразия, 1999. – 478 с.

11. Морозов А. В. Деловая психология / А. В. Морозов [учеб. Для высших уч. заведений]. – М. : Владос, 2003. – С. 68 – 80, 88 – 120.

12. Олпорт Г. Становление: основные положения психологии личности / Г. Олпорт // Олпорт Г. Становление личности: избр. тр. – М. : Смысл, 2002. – С. 166 – 216.

13. Педагогическая акмеология: кол-я монография / под. ред. О.Б.Акимовой. – Екатеринбург. : ФГАОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2012. – 251 с.

14. Практикум із загальної психології / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов / за ред. Т. І. Пашукової. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 204 с.

15. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм [пер. с англ. Г.Ф. Швейник]. – М. : Прогресс, 1990. – 272 с.

graph]. Zhytomyr: Type of ZHSU named after Ivan Franko [in Ukrainian].

7. Zhuravlova, L.P. (2009). *Vplyv empatii na rozvytok tsinnisno-smyslovoi sfery starschoklasnykiv z riznoiui profesiinoiu spriamovanistiui [Empathy impact on development of value and sense sphere of high school pupils with different professional drift]*. *Nauka i osvita. – Science and Education. №6.* (pp. 197-201). [in Ukrainian].

8. Ilin, E.M. (2007). *Emotsii i chuvstva. [Emotions and feelings]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].

9. Kudriaschenko, A.F. (1992). *Lutshiie psikhologicheskiie testy dlia profotbora i proforiientatsii. [Best psychological tests for professional selection and professional orientation]*. A.F. Kudriaschenko (Ed.). Petrozavodsk: Petrikom [in Russian].

10. Maslou, A. (1999). *Motivatsiia i lichnost [Motivation and personality]*. Saint Petersburg: Evraziia [in Russian].

11. Morozov, A.V. (2003). *Delovaia psihologii: Uchebnoie posobie. [Business psychology. Tutorial for high educational.]*. Moscow: Vlados [in Russian].

12. Olport, G. (2002). *Stanovleniie: osnovnyie polozheniia psihologii lichnosti. Stanovleniie lichnosti [Becoming: main statements of personality psychology. collected papers]*. Moscow: Smysl [in Russian].

13. Akimova, O.B. (2012). *Pedagogicheskaia akmeologiia: koll-ia monografiia [Pedagogical*

acmeology: coll. monography].Ekaterynburg: FGAOU VPO "Ros. Gos.prof. ped. Un-t" [in Russian].

14. Pashukova, T.I., Dopir, A.I., Diakonov, G.V. (2000). *Praktykum z zagalnoi psykhologii [Practical*

studies on general psychology]. T.I.Pashukova (Ed.). Kyiv: Znannia. KOO [in Ukrainian].

15. Fromm, E. (1990). *Begstvo ot svobody [Escape from freedom]*.(G.F. Schweinik, Trans). Moscow: Progress [in Russian].

Л. П. Журавлева

ЭМПАТИЯ И ЛИЧНОСТНЫЙ РОСТ В АКМЕОГЕНЕЗЕ

В статье подан критический анализ исследования критериев личностного роста (личностной зрелости, становления, самоактуализации) на протяжении акмеогенеза. Среди критериев личностного роста выделено эмпатию и соответствующие эмпатийные отношения (моносубъектная трансфинитная эмпатия, интерсубъектное, трансцендентное, духовное, родовое и универсальное эмпатийные отношения). Показано, что эмпатия – это тот механизм, тот феномен, который дает личности возможность преодолеть изоляцию и самореализоваться через духовное и универсальное эмпатийные отношение к Богу, другим людям. Эмпирически доказано, что в акмеогенезе для личностного роста и успеха в профессиональной деятельности, в частности управленческой, необходимы достаточно развитые эмпатийные качества.

Ключевые слова: личностный рост, акмеогенез, эмпатия, эмпатийные отношения.

L.P. Zhuravliova

EMPATHY AND PERSONAL GROWTH IN AKMEOLOGICAL GENESIS

The article presents a critical analysis of the criteria for personal growth (personal maturity, self-actualization) during akmeological genesis. Among the criteria of personal growth picked out empathy and corresponding to empathy relations (monosubject transfinite empathy, intersubject, transcendent, spiritual, generic and universal empathy attitude). It is shown that empathy is the mechanism, the phenomenon that gives the individual the ability to overcome isolation and self-realization through spiritual and universal empathy relationship to God and other people. In order to confirm empirically the theoretical considerations the influence of empathy for their professional development was studied, which is the basic element of personal growth. We proved that in akmeological genesis for personal growth and success in the profession, including management activity, quite developed empathy qualities are required. We found that professionally successful people have developed empathy ability. This determines their focus on other people's interest in them, and, where appropriate, encourage them to empathy, compassion and assistance to them. Managers who feel successful have more developed empathy compared with unsuccessful, allowing them to use more varied arsenal of tools and mechanisms to influence on subordinates. Gender differentiation of empathy determination of successful professional activity is revealed. Among successful women bigger part in comparison with men, shows a well-developed empathy, however, their experience of professional success is less dependent on this the quality than in men. To achieve success in careers empathy is more significant factor for men than women. On condition of a productive direction a person is able to achieve the highest types of empathic attitude towards the world - dialogue, transcendent, universal. It is shown that in akmeological genesis entity develops and manifests the diversity of forms and types of empathy and types empathic attitudes that cause his personal growth.

Keywords: personal growth, akmeological genesis, empathy, empathy relationship.

Подано до редакції 30.04.2014